НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

С. М. Ягодзінський

ГЛОБАЛЬНІ ІНФОРМАЦІЙНІ МЕРЕЖІ У СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Монографія

Київ – 2015
Видавництво «Аграр Медіа Груп»

УДК 130.1 : 004.73 “313” (02)
ББК 87.6
Я302

Рекомендовано до друку вченою радою
Національного авіаційного університету
(протокол № 7 від 27 травня 2015 року)

Рецензенти:

Бойченко М.І., доктор філософських наук, професор
Герасимова Е.М., доктор філософських наук, професор
Онопрієнко В.І., доктор філософських наук, професор

Ягодзінський С.М.
Я302 Глобальні інформаційні мережі у соціокультурній перспективі: монографія / С.М. Ягодзінський. – К.: Аграр Медіа Груп, 2015. – 275 с.
ISBN 978-617-646-319-1

У монографії здійснено концептуалізацію феномену глобальних інформаційних мереж на підставі виявлення їхнього інноваційного та соціокультурного потенціалів, а також визначення перспектив розвитку мережевого суспільства на початку XXI століття. Особливу увагу приділено аналізу соціокультурних домінант інформаційної доби, що інституціалізують потенціалістський дискурс інформаційних мереж як соціальну практику глобалізованого соціуму. Запропонована концептуалізація феномену глобальних інформаційних мереж окреслює пріоритетні напрями соціально-філософської рефлексії щодо інформаційного суспільства.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів, а також всіх, хто цікавиться соціально-філософськими аспектами соціокультурних трансформацій у період глобалізації інформаційного простору.

УДК 130.1 : 004.73 “313” (02)
ББК 87.6

ISBN 978-617-646-319-1

© С.М. Ягодзінський, 2015

РОЗДІЛ ІІ

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІНФОРМАЦІЙНО-МЕРЕЖЕВОЇ АРХІТЕКТОНІКИ У КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОМУ ПОСТУПІ

У попередньому розділі було обґрунтовано пріоритетність інформаційної діяльності в поступі людства, встановлено культурно-історичні характеристики інформаційних мереж, що дозволить оцінити їхні соціальні потенції в просторі глобалізованого соціуму. На основі цього можемо поставити та вирішити одне із ключових питань даного наукового дослідження, а саме: з якого моменту в історії цивілізації (зокрема, західної) слід розпочинати відлік формування інформаційної мережевої архітектоніки як надбудови над соціальною реальністю. Визначеність стосовно даного питання, з одного боку, стане надійною методологічною основою дослідження глобальних інформаційних мереж як соціального феномену, а з іншого – дозволить репрезентувати становлення і реалізацію їхнього соціокультурного потенціалу як системний культурно-історичний діалектично-суперечливий процес.

2.1. Соціокультурні потенції глобальних інформаційних мереж як фактор суспільного розвитку

Як було показано в першому розділі, відношення до розуміння змісту концепту «глобальні інформаційні мережі» у різних філософських та соціально-політичних теоріях є неоднаковим. Причиною цього є неоднозначність соціального потенціалу самих мереж, адже в інформаційному суспільстві інформація стає індиферентною до суспільних запитів. Вона втрачає етичне забарвлення і постає звичайним ресурсом, інструментом, за допомогою і на основі якого окреслюються контури соціуму кінця XX – початку XXI століть. Відомий опонент концепцій постмодернізму Е. Гідденс, аналізуючи вплив глобалізації на життя людини та суспільства загалом, формулює проблему амбівалентності соціокультурних потенцій так: чи забезпечують глобалізаційні процеси загальне добро? Відповідь дослідника є однозначною й безкомпромісною: «Глобалізація… не простує шляхами справедливості, і аж ніяк не є милосердною за своїми наслідками»[88]. Спираючись на цю позицію, поставимо питання, що відповідає предмету нашого дослідження, а саме: чи можуть носії, транслятори інформаційних потоків, якими нині є глобальні інформаційні мережі, бути представлені як рушії, фактори суспільного розвитку?

Відповідь на це запитання є далекою від очевидності, адже вперше в історії людства техніко-технологічний артефакт постає як претендент на репрезентанта суспільної свідомості, індикатора соціальних рухів і змін, визначника соціальної динаміки. Виходячи із аналізу викликів, які ставить інформаційна епоха перед людиною, М. Кузнєцов пише: «Обидва ці явища – і «віртуальна реальність», яка продукується технологічно, і глобальна мережа Інтернет – втрачають свій статус винятково технічних, техногенних явищ і стають своєрідними метафорами, що дозволяють хоча б у загальних рисах визначити контури тих реалій культурологічного, антропологічного і філософського вимірів, з якими ми зіштовхуємося на зламі століть»[89]. Тому спробуємо поглянути на інформаційні мережі як на інноваційний цивілізаційний здобуток. Свого часу його роль відігравали філософія, релігія, мистецтво, наука. В численних томах наукової літератури можемо знайти небезпідставні твердження щодо вирішальної ролі цих феноменів у розбудові соціального простору.

[88] Гідденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гідденс; Пер. з англ. Н.П. Поліщук. – К.: Альтерпрес, 2004. – С. 16.

[89] Кузнецов М.М. Новая структура коммуникативного опыта: власть посредника / М.М. Кузнецов // Информационная эпоха: вызовы человеку / Под ред. И.Ю. Алексеевой, А.Ю. Сидорова. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2010. – 335 с.

Яка ж якість відрізняє глобальні інформаційні мережі від перелічених вище феноменів? Найбільше бентежить, хвилює, зупиняє нас при спробах означити інформаційні мережі типовим соціокультурним феноменом їхній позаантропологічний характер. Вони здатні функціонувати, вдосконалюватися, структуруватися без активного втручання людини, без її волі й бажання. Це перша в історії система, яка прагне не врахувати, а вилучити людський фактор зі своєї структурно-функціональної архітектури.

Саме тому аналіз соціокультурних потенцій сучасних інноваційних технологій загалом та глобальних інформаційних мереж зокрема, на наш погляд, варто здійснити через зіставлення суспільства та природи як взаємозв'язаних самоорганізованих систем. Соціокультурні потенції глобальних інформаційних мереж яскравіше проявляються у ставленні до природи, яка на зламі століть перетворилася на елемент геополітичної, економічної, політичної та національної карти пріоритетів і впливів. Боротьба за ресурси, геополітичне лідерство стали маніпулятивним компонентом суспільного дискурсу в інформаційному суспільстві. Відійшовши від індустріального типу економіки, людина «розпредметнила» природу як джерело комфорту, подорожей, здоров'я тощо. Таке ставлення до природи є, з одного боку, прагматичним, а з іншого – раціональним, адже щоб користуватися благами природи, людство мало турбуватися про її збереження і цілісність.

Утім бурхливий розвиток інноваційних технологій другої половини минулого століття, породивши мережевий тип особистості, зміщує ставлення соціуму до природи як до зовнішнього середовища. Здоров'я відновлюється фармацевтичними препаратами, відпочинок проходить у віртуальному середовищі, інноваційні методи трансляції інформації є неймовірно реалістичними та полишеними обмежень фізичних законів. Внаслідок цього ступінь інтеграції суспільства і природи знизився настільки, що з рівня суспільної ідеології дискурс про природу перемістився на рівень суспільної психології, на якому поступово нівелювався до політичної боротьби «зелених» партій і громадських рухів за право управління державними і фінансовими ресурсами. Людина достатньо дистанціювалась

від природи, з кожним днем наближаючись до повного заміщення природного середовища штучним.

Але чи може таке ставлення до природи задовольнити суспільство на сучасному етапі його розвитку? Із середини минулого століття актуальність пошуку відповіді на це запитання не втрачається. У контексті проблематики нашого дослідження переформулюємо зазначене питання у такому вигляді: якою мірою ставлення до природи як до зовнішнього стосовно соціуму середовища впливає на розгортання соціокультурних потенцій глобальних інформаційних мереж, та яку роль воно відіграє у трансформації соціального простору й соціального часу початку XXI століття?

На перший погляд, може скластися враження, що аналіз природи як зовнішнього стосовно до соціуму середовища не має безпосереднього відношення до проблеми розкриття соціокультурних потенцій глобальних інформаційних мереж. Виходячи з того, що «саме слово «потенціал» вказує на можливості чогось одного стосовно чогось іншого і навпаки»[90], М. Марчук переконливо доводить, що наявність або відсутність у деякого процесу потенціалу залежить від того, чи включений він у взаємодію типу «організм – середовище», «елемент – система» тощо. Загалом же основа потенціалізму є складовою світоглядної проблеми відношення людини до світу та її буття в світі й культурі.

З метою остаточного усунення сумнівів щодо необхідності зіставлення системи «природа – суспільство» при виявленні соціокультурних потенцій сучасних інноваційних технологій звернемося до спадщини Н. Лумана. У циклі праць він обґрунтував системність соціуму як об'єктивну культурно-історичну його характеристику. Виступаючи проти традиційного позитивістського тлумачення соціуму, Н. Луман звертає увагу дослідників на диференціацію між системою (у тому числі й соціальною) та її навколишнім середовищем (природою)[91]. На думку вченого, відношення між системою та її оточенням є динамічними, що не дозволяє утвердити примат

[90] Марчук М.Г. Аксіологічний потенціал наукового знання: поняття, структура, спосіб актуалізації: дис.… доктор. філос. наук: 09.00.09 – філософія науки. – К., 2002. – С. 49.
[91] Луман Н. Дифференциация / Н. Луман; Пер. с нем. Б. Скуратова. – М.: Логос, 2006. – С. 23-32.

цілісності, автономності та самоорганізованості системи без виокремлення форм системної диференціації. Жодна система, як природного, так і штучного походження, не здатна функціонувати на рівні самоорганізації без координації із навколишнім середовищем. Інакше зростання ентропії, яке супроводжує функціонування системи, неминуче призведе до втрати її рівноваги та сприятиме подальшому руйнуванню.

Нарощуючи форми диференціації, система та її оточення (яке теж є системою) зіштовхуються у протистоянні, оскільки мають відмінні правила і принципи внутрішньої організації. Подальша взаємодія систем може відбуватися за двома сценаріями: поглинання однієї системи іншою або вибудовування кожною системою правил, норм, цінностей і механізмів, які унеможливлять перехід кордону між системами. При цьому перший сценарій є крайнім випадком другого і наступає при значному дисбалансі впливів однієї систем одна на іншу. Наприклад, не співмірність природного середовища з кількістю промислових і побутових відходів здатна спровокувати екологічну катастрофу, яка вже не може бути усунутою поверненням до раціонального природокористування.

З метою усунення таких сценаріїв кожна система має розвивати власну складність, тобто повноту станів і подій. У рамках структурно-функціонального підходу цей процес отримав назву комплексності. Полемізуючи з цього приводу з Ю. Хабермасом, Н. Луман наполягав на тому, що в умовах віртуалізації соціальних систем розуміння комплексності вимагає розмежування таких системних станів, як актуальність та можливість. Хоча Н. Луман не залишив остаточного визначення поняття комплексності, дослідники вважають, що найбільш автентичною є позиція, згідно з якою «складність містить у собі цілісність таких можливостей, які за певних умов можуть бути актуалізованими або неактуалізованими»[92]. При цьому зв'язок між тим, що стане актуальним, а що ні визначається не формальними системними критеріями, а сенсом і потенціалом взаємозв'язаних систем. Це й легітимізує здійснений нами аналіз коеволюції природи та суспільства[93] при дослідженні соціокультурних потенцій глобальних інформаційних мереж.

[92] Назарчук А.В. Учение Никласа Лумана о коммуникации / А.В. Назарчук. – М.: Весь мир, 2012. – С. 66.

Концентруючи в собі систему соціальних норм, правил, цінностей, механізмів реалізації соціальної динаміки, єднаючи в своїй структурі соціальні мережі, віртуалізуючи відомі форми соціальної взаємодії та породжуючи нові, інформаційні мережі уособлюють собою сферу комплексності для суспільства початку XXI століття. Адже, з одного боку, вони цілком і повністю засновані на власних операціях та є незалежними від природи як зовнішнього стосовно соціуму середовища, а з іншого – перманентно здійснюють редукцію комплексності. Це проявляється у зміщенні кордону між природою та соціальним середовищем за рахунок виявлення нових потенціалістських перспектив.

З точки зору комплексності та контингенції (сукупність невизначених можливостей) глобальні інформаційні мережі є аналогічними писемності, книгодрукуванню, електричним механізмам, які свого часу, вступаючи у конфлікт з усталеними формами життєдіяльності суспільства, цим самим розкривали перед ним нові горизонти і перспективи. На початку XXI століття, будучи орієнтованими на інновації, інформаційні мережі також продукують у соціальному просторі невизначеності, потенції, біфуркації та аттрактори, які сприяють диференціації соціуму та зовнішнього середовища. Дистанціюючи соціум від природи, вони сприяють розширенню можливостей глобалізованого соціуму, вказують на його перспективи у планетарному масштабі. Тому природа із цінності постіндустріального суспільства, відповідальної за ресурсне забезпечення соціальної самоорганізації, на початку XXI століття перетворюється на симулякр мережевої спільноти[94]. З теорії систем відомо, що життєдіяльність самоорганізованої системи потребує обміну ресурсами зі зв'язаною з нею відкритою системою, якою для суспільства є природа. Відповідно, усунути

[93] Ягодзінський С.М. Людина і природа: система, коеволюція, потенціал / С.М. Ягодзінський // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – К.: НАУ, 2012. – № 1 (15). – С. 39-42.

[94] Ягодзінський С.М. Природа як концепт мережевого суспільства / С.М. Ягодзінський // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – К.: НАУ, 2013. – № 1 (17). – С. 77-80.

природу, відмовитися від неї, замістити її штучним середовищем неможливо. З іншого боку це означає, що поняття природи також не може бути статичним. Ставлення до природи у доісторичний період виражалося у формі міфів, що відрізнялося від тлумачення природи соціумом, в якому домінував релігійний світогляд. У свою чергу це контрастувало зі ставленням до природи суспільства індустріального типу. Аналогічно до цього в умовах формування особистості мережевого типу та віртуалізації суспільних відносин і соціальних взаємодій, поняття природи теж має трансформуватися. Адже її комплексність з точки зору соціальної системи теж змінилася. Природа втратила статус єдиної цінності, джерела натхнення та добробуту.

Знаковою у даному контексті вважаємо обрану Е. Тоффером та Х. Тоффлер назву однієї із останніх їхніх фундаментальних праць – «Революційне багатство». Описуючи властиву кінцю XX – початку XXI століттям реорганізацію соціального часу, розширення соціального простору, трансформацію політичних, правих, економічних, освітніх та інших соціальних практик, вони підсумовують: «Систему багатства, яка нині зароджується, не можна зрозуміти в межах традиційної економіки»[95]. Разом з тим, хоча в соціумі й прослідковується ностальгія за індустріальною моделлю соціального устрою, людина майбутнього матиме значно більше можливостей прожити щасливе, сповнене подорожей, вражень і самореалізації, життя. Слідуючи авторській концепції «трьох хвиль», у зазначеній роботі дослідники майже не торкаються питання впливу глобальних інформаційних мереж на трансформацію соціальної реальності. Описані вченими культурно-цивілізаційні зміни, на наш погляд, підтверджують тезу про доповнення природи (як базової цінності для індустріального суспільства) соціокультурним потенціалом інформаційної архітектоніки мережевого суспільства.

Попередником таких висновків можна вважати автора концепції ноосфери вітчизняного вченого В. Вернадського. Нижче ми повернемося до аналізу його ролі в становленні

[95] Тоффлер Э., Тоффлер Х. Революционное богатство / Э. Тоффлер, Х. Тоффлер; Пер. с англ. М. Султановой, Н. Цыркун. – М.: АСТ, 2008. – С. 545.

мережевого, знаннєвого суспільства, але вже тут відмітимо, що саме представники філософії космізму показали взаємозв'язок природного і штучного, космічного й соціального. Цим самим вони передбачили зміну комплексності й контингенції природи та суспільства, а також те, що з часом має з'явитися інновація, яка відіграватиме роль основи системної диференціації. В кінці XX століття цю роль почали відігравати інформаційні мережі, які нині проходять етап мережевої інтеграції та глобалізації.

Тому на початку XXI століття ефективним способом аналізу природи як соціокультурного концепту вважаємо застосування соціально-філософського підходу, що вбирає як природничонаукові, так і гуманітарні аспекти цієї проблеми, що найбільш узагальнено дозволяє її осмислити. У «Новій філософській енциклопедії» природа розглядається як одне із центральних понять європейської культури, що репрезентує сукупність всього існуючого, і одночасно як є об'єктивним світом, який протистоїть людині (суб'єкту), розвивається за власними законами та є незалежним від неї[96]. Укладачі статті відмічають, що руйнівні наслідки людської діяльності для навколишнього середовища змушують нас переглянути традиційне суб'єкт-об'єктне відношення людини й природи. Це приводить до розробки так званого системного підходу, при якому природа і суспільство розглядаються як взаємообумовлені частини єдиної екосистеми.

У даному контексті справедливим вважаємо зауваження А. Ахутіна, який, визнаючи усвідомлення факту отологічної єдності людини і природи одним із найвидатніших досягнень сучасності, пише: «Неможливо визначити природу, так би мовити, взагалі, поза вказаними культурними формами її освоєння, осмислення, і в той же час не можна обмежитися простим переліком її можливих значень»[97]. Тому взаємообумовленість частин системи «людина-природа», висвітлена тільки в ракурсі екологічного, енергетичного, етичного і т.п. аспектів, на жаль, є простою фіксацією їхнього безпосереднього

[96] Новая философская энциклопедия. В 4 т. / Ин-т философии Российской акад. наук; Гл. ред. В.С. Степин. – М.: Мысль, 2001. – Т. 3. – С. 346.

[97] Ахутин А.В. Понятие «природа» в античности и в Новое время («фюзис» и «натура») / А.В. Ахутин. – М.: Наука, 1988. – С. 15.

взаємовпливу, однак залишає поза увагою опосередковані зв'язки, які можуть мати вирішальне значення у ситуаціях визначення потенцій майбутнього. Відповідь на це питання криється саме в поняттях комплексності та контингенції, які, не фіксуючи наявний стан взаємовідношення систем (природи та суспільства), визначають спільний потенціал та межі їхньої внутрішньої диференціації, тобто відмінності.

Така біполярність при аналізі феноменів матеріальної та духовної культури притаманна усій європейській традиції. Критикувати цей підхід до вивчення явищ і процесів означало б ставити під сумнів надбання нашої цивілізації, оскільки принцип «розділяй і володарюй» неодноразово підтверджував своє право на існування. Дійсно, досягнення природничих наук, психології, медицини, техніки потребували стадії накопичення технологічного досвіду, в основі якого лежить ідея демаркації між можливим і дійсним, причиною та наслідком, природним і штучним тощо. На початку XXI століття глибока диференціація соціальних мереж, що здійснюється за посередництва глобалізації інформаційних мереж, вимагає формування інтегрального розуміння змісту поняття природи, як дотичної до соціуму, самоорганізованої системи. Це дещо суперечить тим стійким опозиціям, в які ми звикли ставити природу: «людина-природа», «штучне-натуральне», «культура-природа», «історія-природа», «техніка-природа», «реальне-віртуальне» та інші.

На наш погляд, нині природою слід вважати не лише частину фізичного, а й інформаційного простору, який є зовнішнім стосовно соціальної системи середовищем. Така інтерпретація поняття природи, з одного боку, усуває негативні тенденції антропологізації інформаційних технологій, а з іншого – зберігає за природою статус джерела і ресурсу суспільного розвитку. Не буде перебільшенням прогноз щодо формування в першій половині XXI століття інформаційної екосистеми соціуму, яка охопить форми коеволюції природи та суспільства, збільшивши при цьому їхні ступені свободи.

Правомірність такого висновку підтверджує теза Г. Жданова, який писав: «У різні періоди розвитку різні типи цивілізацій включали в систему своєї культури різні типи взаємовідносин з природою… «співжиття» людини з природою завжди носило відбиток більшої чи меншої нерівності замість гармонійної коеволюції»[98]. Пророчими у цьому контексті є слова одного із засновників нелінійного стилю мислення, лауреата Нобелівської премії І. Пригожина, який зазначав: «Ізольоване місто приречене на зникнення. В тій самій ситуації перебуває будь-яка жива істота. Життя потребує взаємодії із середовищем, і, зрозуміло, це однаково має силу і для людини»[99]. Навіть властива нашому часу віртуалізація форм організації соціального життя не здатна відірвати цивілізацію від зв'язку з природою. Поринаючи у феєрію споживання, освоюючи технологічні інновації, віртуальні та інформаційні простори, людство загалом не втрачає відчуття реальності навколишнього світу, прагнучи розширити його кордони за рахунок освоєння космосу, пошуку та підкорення нових видів енергії.

Ще на початку минулого століття В. Вернадський передбачив перехід від гетеротрофності (використання живого) до автотрофності (створення штучного живого). Він був переконаним, що «для отримання синтетичним шляхом їжі необхідно… синтезувати ті ізотопні суміші, які відповідають природному стану в хімічних елементах і в живих істотах… Автотрофність людства може бути створеною»[100]. Нині нікого не дивують генетично змінені продукти харчування, консерванти, домішки, активні речовини тощо. Частина навколишнього середовища стала елементом суспільного виробництва, цим самим ставлячи нові запити до природи та розкриваючи власні соціокультурні потенції. Дійсно, в еру нанотехнологій, коли вчені інженерно оперують окремими атомами, а медики здатні народити життя «в пробірці», заміщення природного штучним не має інтерпретуватись як втрата людиною зв'язку зі своєю біологічною основою. Процес формування комплексності вперше за історію цивілізації став невіддільним від про-

[98] Жданов Г.Б. Размышления о статусе физики в мировой культуре / Г.Б. Жданов // Физика в системе культуры / Отв. ред. Ю.В. Сачков. – М.: ИФРАН, 1996. – С. 26-27.

[99] Пригожин И. Очеловечивание человека, креативность природы и креативность человека / И. Пригожин // Вызов познанию: Стратегия развития науки в современном мире / Отв. ред. Н.К. Удумян. – М.: Наука, 2004. – С. 253.

[100] Вернадский В.И. Живое вещество и биосфера / В.И. Вернадский. – М.: Наука, 1994. – С. 308.

цесів контингенції та диференціації зовнішніх і внутрішніх до соціуму систем і їхніх мереж.

Як відомо, людство не має досвіду життя поза природою. Споконвіку вона була ресурсом, джерелом суспільного розвитку як у науково-технічному, так і в соціокультурному аспектах. Навіть у процесі освоєння космосу найбільшою науковою проблемою стало збереження фізичного й психічного здоров'я людини. Винятковість природи як єдиної незамінної основи забезпечення процесів життєдіяльності соціуму все частіше піддається сумніву. Інформатизація та комп'ютеризація розривають безпосередній контакт людини з природою, перетворюючи останню на симулякр, віддалений від реалій життя настільки, що лише техногенні катаклізми та катастрофи здатні повернути інтерес до дбайливого природокористування.

На початку XXI століття на статус зовнішнього стосовно суспільства середовища все з більшою очевидністю претендують глобальні інформаційні мережі, реалізуючи мрію філософів про «епоху ноосфери» (М. Мойсеєв). Це такий етап в історії людства, коли його колективний розум і колективна воля будуть здатними забезпечити коеволюцію природи й суспільства, їхнє поєднання в цілісну систему, в якій раціональність природокористування корелюватиме з творчою еволюцією. Остання, як відомо, стала предметом наукового дослідження А. Бергсона, який, полемізуючи з класичним раціоналізмом, прагнув осмислити історію цивілізації не на основі категорій, а через зв'язок, перетин, проникнення усіх дотичних сфер буття людини, суспільства і природи. І хоча французький мислитель безпосередньо не торкався аналізу мережевої соціальної інфраструктури, його висновки щодо перегляду принципів інтеграції відношень між фактами[101] мають важливе значення в процесі виявлення соціокультурних потенцій глобальних інформаційних мереж. Адже в умовах трансформації соціально-політичного і культурного просторів важливим є не лише усвідомлення наявної диференціації цінностей, норм, пріоритетів і диспозицій, а й причин її прийняття та ефективності для подальшого суспільного розвитку.

[101] Бергсон А. Творческая эволюция / А. Бергсон; Пер. с франц. В.А. Флеровой. – М.: «КАНОН-пресс», «Кучково поле», 1998. – С. 346-347.

Разом із тим, зберігаючи вуглеводневу модель світової економіки, людство нещадно експлуатує ресурси природи. Запаси корисних копалин поступово вичерпуються, багатства морів і океанів, джерела чистої води, екологічно чисті продукти харчування стають предметом міжнародних конфліктів і збройних сутичок. Одночасно, у тому ж соціально-просторовому континуумі співіснує інша реальність: інноваційні технології, віртуальні світи, високотехнологічна продукція сформували особливий світогляд, що продукує в суспільній свідомості ілюзію повсюдного і тотального світу «другої природи». Цілком очевидно, що така колізія спотворює соціальний простір, ідеалізує його, унеможливлює повноцінне розкриття соціальних потенцій новітніх і збереження існуючих інформаційних мереж.

Механізми реалізації описаної моделі соціальної еволюції, на наш погляд, найбільш повно розкриває синергетичний підхід, інструментарій якого дозволяє описати не лише самоорганізовані відношення окремо взятих систем, а й виявити особливості їхнього мережевого утворення. Зародившись у надрах теорії управління (Н. Вінер), синергетика доволі швидко розширила коло об'єктів, вивчення яких потребувало застосування її методів. Історія розробки цих методів зв'язана з такими видатними іменами, як А. Пуанкаре, А. Ляпунов, М. Боголюбов, Л. Мандельштам, А. Андронов, О. Колмогоров, А. Тихонов. Цим ученим належить фундація нового стилю мислення, який у 60-70-ті роки XX століття спровокував прорив у розумінні перш за все природніх процесів. Запропоновані ними теорії (генерації лазера, хвильових хімічних реакцій, дисипативних структур, турбулентності, нерівноважній структурі плазми, термоядерного синтезу, динамічного хаосу, катастроф, автопоезісу живих систем тощо)[102] виявили універсальність методології міждисциплінарних досліджень при вивченні складних контингентних процесів і систем.

У соціально-філософському дискурсі кінця XX – початку XXI століть критика синергетики як методологічної основи

[102] Аршинов В.И., Буданов В.Г. Роль синергетики в формировании новой картины мира / В.И. Аршинов, В.Г. Буданов // Вызов познанию: Стратегии развития науки в современном мире / Отв. ред. Н.К. Удумян. – М.: Наука, 2004. – С. 375.

аналізу сучасних соціально-економічних і соціально-політичних процесів зустрічається досить часто[103]. І хоча іноді закиди дослідників у перебільшенні ролі синергетики в соціальному пізнанні є обґрунтованими, загалом погодимося з позицією В. Ляха, який пише: «Інформаційне суспільство відзначається диверсифікацією, різноманітністю, відсутністю єдиних настанов і орієнтацій, і саме тому потрібно знайти такі способи взаємодії людей, які, не знищуючи соціальне співжиття, виключали б примус, авторитарний стиль керування. Один із варіантів такої взаємодії запропонований синергетикою»[104]. Разом з тим слід визнати, що, незважаючи на результати, які вдається отримувати завдяки синергетиці, межі її застосування є чітко окресленими. На думку вчених, «апологія синергетики може бути виправдана лише після введення у розгляд проблематики спостерігача, самореферентних систем, розширюючи цим самим її методологію цілісно на сферу культури»[105]. Схожої точки зору дотримується й І. Добронравова, яка відмічає, що особливої актуальності питання впровадження методів синергетики у сферу практичної філософії набуває після усвідомлення можливості виходити з єдиних філософських основ і методологічних норм[106]. Відповідно, маємо шукати механізми вивчення саморганізованих систем та шляхи узгодження, прогнозування поведінки й виявлення їхніх соціокультурних потенцій.

Залишається відповісти на питання: чи є система глобальних інформаційних мереж самоорганізованою? Адже якщо вона не має відповідних властивостей, то реалізація притаманного їй соціокультурного потенціалу є неможливою через

[103] Ягодзінський С.М. Синергетика як світогляд і методологія (до питання щодо неадекватності критики) / С.М. Ягодзінський // Дні науки філософського факультету-2006: Міжнародна наукова конференція (12-13 квітня 2006 року): Матеріали доповідей та виступів. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет", 2006. – Ч ІІ. – С. 114-116.

[104] Лях В.В. Ціннісні орієнтації інформаційного суспільства: дух свободи і креативності: колективна монографія / В.В. Лях // Ціннісні орієнтації сучасного інформаційного суспільства; Під ред. В.С. Пазенюка, В.В. Ляха. – К.: Інститут філософії НАН України, 2013. – С. 55.

[105] Аршинов В.И., Буданов В.Г. Синергетика наблюдения как познавательный процесс / В.И. Аршинов, В.Г. Буданов // Философия, наука, цивилизация / Под ред. В.В. Казютинского. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – С. 237.

[106] Добронравова И.С. Синергетический мост между философией природы и практической философией // Философия природы и практическая философия. Материалы конференции. – К: ПАРАПАН., 2004 – С. 152.

відсутність автономного, безпосереднього, автосинхронного зв'язку із соціумом та його зовнішнім середовищем. Яку ж систему вважають самоорганізованою? Перш за все, самоорганізованість системи передбачає здатність підтримувати нерівноважний стан та виходити з нього в один із можливих станів. Окрім цього, самоорганізована система має задовольняти низці вимог. Вона має бути відкритою, здатною досягати стану нерівноважності, мати механізми корекції стійкості, а також напрями виходу з критичної ситуації стрибком в один із можливих стабільних станів[107]. Отже, однією з головних умов процесу самоорганізації є відкритість системи, її здатність до обміну енергією, речовиною та інформацією. Виходячи з того, що суспільство й природа є відкритими самоорганізованими системами, їхній взаємозв'язок може бути означений лише як коеволюція. На початку XXI століття остання реалізується за посередництва глобальних інформаційних мереж, які концентрують у собі основний масив соціально важливої інформації та є фактичними носіями комплексності й контингенції соціального простору.

У цьому ми вбачаємо одну із найбільш складних суперечностей розкриття соціокультурних потенцій глобальних інформаційних мереж, адже, сприймаючи їх винятково як технологічний інструментальний артефакт, соціум не визнає за ними статусу репрезентанта суспільної свідомості. Нижче ми повернемось до цього питання, але вже тут відзначимо, що в умовах, коли весь обсяг актуальної економічної, політичної, науково-технічної, освітньої інформації знаходиться у мережевому доступі та диверсифікований різноманітними віртуальними комунікаційними каналами, лише система глобальних інформаційних мереж здатна реалізувати й підтримувати соціальну самоорганізацію. Але за умови розбалансування зв'язку «соціум – мережа – природа» втрата внутрісистемної стабільності будь-якого із вказаних елементів призводить до аналогічних деструктивних процесів в інших системах.

Розробка та утвердження коеволюційних стратегій систем «природа – суспільство», «суспільства – інформаційні мережі» є

[107] Ровинский Р.Е. Самоорганизация как фактор направленного развития / Р.Е. Ровинский // Вопросы философии. – 2002. – № 5. – С. 71.

нагальною соціально-філософською проблемою. Вирішення її має передбачати усвідомлення соціальних ризиків і небезпек, оскільки поведінка однієї із взаємозв'язаних систем, виведеної із стану рівноваги, не піддається опису чи прогнозуванню у впливі на інші системи. При цьому якщо природа і суспільство є повними контингентними системами, то глобальні інформаційні мережі такої цілісності не мають.

У наступному розділі ми детально зупинимось на причинах цього явища та спробуємо встановити шляхи послаблення негативних наслідків втрати системою глобальних інформаційних мереж стабільності і соціальної рівноваги. Однак вже тут відзначимо, що це не зменшує ролі синергетичної методології у процесі соціального конструювання, оскільки «погляд на історію і сучасне суспільство крізь призму процесів самоорганізації… це позиція, яку можна назвати вживанням у дійсність, за якою стоїть постійний процес корегування життєвих орієнтирів»[108]. Тому нині важливою є навіть проста констатація факту взаємозалежності дотичних до соціуму систем, а усвідомлення їхньої єдності й взаємозалежності. Адже підвищення ентропійності процесів в одній із систем збільшуватиме кількість біфуркаційних точок в інших. Якщо визнати систему глобальних інформаційних мереж найбільш рухливою, відкритою і нерівноважною серед інших, споріднених із соціумом систем, то з цього має слідувати необхідність її більшої інтеграції із суспільними процесами і рухами, що може бути реалізованим винятково через розкриття та реалізацію її інноваційного потенціалу та соціокультурних потенцій.

Ілюстрацією дієвості описаного вище підходу є проведене Р. Нісбетом і Д. Коеном експериментальне дослідження щодо відмінності рівня насилля на Півночі та Півдні Америки. Узагальнюючи його результати, дослідники роблять висновок, що основним чинником розуміння людської поведінки є культура, яка не лише визначає загальноцивілізаційні детермінанти, а й викликає зміни в нашій біології. Прийшов час змінити тлумачення культури, оскільки остання, в жодному разі, не повинна протиставлятися природі, як це спостерігається подекуди у філософській традиції, а бути комплементарною до неї.

[108] Цымбал С.Н. Проецирование синергетического подхода на социальную практику / С.Н. Цымбал // Философия природы и практическая философия. Материалы конференции. – К.: ПАРАПАН, 2004. – С. 191-192.

Особливої актуальності дане розуміння культури набуває в сучасному суспільстві, швидкість змін в якому значно перевищує можливості адаптації людини. Успіх останньої, у свою чергу, «базується на нашій здатності створювати культурні адаптації, які акумулюють складність і в підсумку наближаються до конкуруючих генетичних адаптацій»[109]. Проте, на нашу думку, такий підхід несе й приховану загрозу, адже тлумачення людини як самоідентифікованої культурної одиниці викликає безкінечну рекурсію, що спотворюватиме реалізацію соціокультурних потенцій інноваційних технологій загалом та глобальних інформаційних мереж зокрема. Відтак, наступним завданням, яке має бути вирішене в рамках цього дослідження є виявлення і обґрунтування культурно-історичного характеру інформаційно-мережевої архітектоніки суспільства як системи соціальних мереж. Такий контекст піднятої проблеми легітимує аналіз етичних, естетичних, аксіологічних, соціально-політичних та інших аспектів становлення глобальних інформаційних мереж крізь призму цивілізаційного поступу людства.

2.2. Інформаційні мережі як засіб проектування соціальної дійсності

Перш ніж відповідати на запитання про початок ери соціальних мереж, представник світ-системного підходу І. Валлерстайн переосмислює зміст поняття суспільства крізь призму інтеграції та відособлення соціальних груп[110]. Інституалізація суспільства як системи, на його погляд, розпочалася

[109] Ричерсон П., Бойд Р. Культура – часть биологии человека: почему понятие суперорганического сослужило плохую службу наукам о человеке / П. Ричерсон, Р. Бойд // Вызов познанию: Стратегия развития науки в современном мире / Отв. ред. Н.К. Удумян. – С. 361.

[110] Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / И. Валлерстайн; Пер. с англ. под ред. В.И. Иноземцева. – М.: Логос, 2004. – С. 143-160.